

О. О. Хникіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей Волинського національного університету імені Лесі Українки

Прямі та непрямі форми реалізації іллокутивної сили обвинувачення (на матеріалі англійської мови)

Роботу виконано на кафедрі іноземних мов природничо-математичних спеціальностей ВНУ ім. Лесі Українки

Статтю присвячено дослідженню прямих та імпліцитних форм реалізації іллокутивної сили обвинувачення в офіційній (судовій) та неофіційній сферах спілкування. Розкрито полііллокутивну природу та комплексний характер мовленнєвих актів обвинувачення. З'ясовано вплив сфери функціонування на комунікативно-прагматичний потенціал досліджуваних висловлень.

Ключові слова: мовленнєвий акт, іллокутивна сила, полііллокутивний мовленнєвий акт, констатив, перформатив, вердиктив.

Хникіна О. А. Прямые и не прямые формы реализации иллокутивной силы обвинения (на материале английского языка). Стаття присвячується дослідженню прямих та імпліцитних форм реалізації іллокутивної сили обвинувачення в офіційній (судовій) та неофіційній сферах комунікації. Установлюється полііллокутивна природа та комплексний характер речевих актів обвинувачення, а також вплив сфери функціонування на їх комунікативно-прагматичний потенціал.

Ключевые слова: речевий акт, іллокутивна сила, полііллокутивний речевий акт, констатив, перформатив, вердиктив.

Khnykina O. O. Direct and Indirect Forms of Realizing Illocutionary Force of Accusation in English. The article is devoted to the analysis of direct and implicit forms expressing accusation in official (court) and non-official spheres of their functioning. Speech acts of accusation are regarded as complex polyillocutive, realizing their main and complementary illocutionary forces.

Key words: speech act, illocutionary force, polyillocutive speech acts, constative, performative, verdictive.

Постановка наукової проблеми та її значення. Стан сучасної лінгвістики характеризується зміною ракурсу дослідження мови, а саме зверненням до реального мовного спілкування, до мовлення як дії. Поглиблене вивчення мови як найважливішого засобу спілкування неможливе без звернення до комунікативно-прагматичного аспекту її функціонування. У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві завдяки комунікативно-прагматичному підходу були описані окремі мовленнєві акти [2; 5; 6 та ін.], але саме висловлення обвинувачення у двох сферах комунікації (офіційній та неофіційній) не стали об'єктом дослідження в цьому напрямі, що й зумовлює актуальність статті.

Об'єкт дослідження – прямі та непрямі мовленнєві акти обвинувачення в офіційній (судовій) та неофіційній (побутовій) сферах спілкування.

Мета статті – проаналізувати прямі та імпліцитні засоби вираження іллокутивної сили обвинувачення на матеріалі англійської мови.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань:**

- обґрунтувати іллокутивну неоднорідність мовленнєвого акту обвинувачення;
- з'ясувати вплив сфери функціонування на комунікативно-прагматичний потенціал досліджуваних висловлень;
- визначити основний та супровідний іллокутивний інструментарій мовленнєвих актів обвинувачення в офіційній та неофіційній сферах спілкування.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основною одиницею прагматики є мовленнєвий акт (далі – МА), під яким розуміють базову одиницю вербальної комунікації, інтенційно й ситуативно зумовлене, граматично й семантично організоване висловлювання, що супроводжується відповідними діями мовця, спрямованими на адресата та його реакцію [7, 373]. Іллокутивна сила обвинувачення реалізується і прямими, і непрямыми формами. Прямими вважають мовленнєві акти, мовна семантика яких відповідає іллокутивній спрямованості.

У прямих МА іллокутивна сила збігається зі структурно-семантичним типом висловлення. У цьому дослідженні *прямі* МА обвинувачення (далі МАО) – акти, які характеризуються відповідністю іллокутивної сили обвинувачення зі структурно-семантичною формою висловлення, тобто в яких інтенція обвинувачення виражена прямо (експліцитно), за допомогою перформативних дієслів (*I accuse; I charge; he is charged, etc.*). Прямі МА обвинувачення зазвичай мають форму стверджувальних речень, вони є асертивно-констативними висловленнями.

Форми реалізації іллокутивної сили обвинувачення зумовлюються сферою функціонування. Прямі МА обвинувачення є преферентними в офіційній сфері обвинувачення (становлять 88 % від загальної кількості МА в суді). Це акти перформативного вираження, які мають клішовану форму, що зумовлюється ритуалізованістю судової мовленнєвої діяльності. У перформативних досліджуваних МА (*обвинуваченнях-перформативах*) на основну іллокутивну силу «обвинувачення» накладається прагматичний зміст «покарання», «вироку».

Наприклад: – «*Phoebe Pardoe, I find you guilty of willful theft and order you to be taken to a place of imprisonment where you will serve a term of fifteen years hard labour*» (6, 1).

Наведений перформативний МА обвинувачення є вердиктивом (актом засудження), тобто поєднує іллокутивну силу обвинувачення та вироку.

До прямих МА в офіційній сфері спілкування також належать акти, що експлікують конкретні злочини/правопорушення.

Наприклад: Р. Р.: – «*Richard Ramirez, nicknamed «The Night Stalker», stalked people's houses at the dead of night, break in, murder, rape, sodomize and then leave his calling card by writing a message in his victim's blood*» (4, 443).

У проілюстрованому прикладі прокурор наводить злочини, скоєні відповідачем, які є не тільки причиною для обвинувачення, а самі експлікують його.

Прямі МА обвинувачення також актуалізуються в неофіційній ситуації спілкування (становлять 22 %). До прямих МА обвинувачення в буденній сфері комунікації належать такі, що експлікують провину об'єкта через лексику зі значенням обвинувачення (*accuse, blame, fault, guilty*):

– «*This accident is your fault. That's what I mean*» (5, 70).

– «*You are to blame!*» she shouted (8, 651).

Якщо ж мовна структура висловлювання не відповідає комунікативній інтенції мовця, то йдеться про реалізацію непрямого мовленнєвого акту [4]. Зазвичай непрямі МА характеризуються невідповідністю лексико-граматичної структури речення та його іллокутивної спрямованості. Непрямі МА можуть бути інтерпретовані адресатом лише в конкретній комунікативній ситуації й конкретних умовах спілкування; вони є контекстуально залежними, оскільки інтенційний зміст таких висловлювань не розпізнається без контексту. *Непрямі* форми обвинувачення (78 %) – це імпліцитні МА, що характеризуються асиметрією прагматичного змісту та форми й мають конкретні приховані смисли, які адресат може кодифікувати при наявності достатньої комунікативної компетенції. Непрямі мовленнєві акти сприяють збереженню «обличчя» мовця та зменшують загрозу соціальному «обличчю» адресата, тобто є пом'якшувальним прийомом, який суттєво деінтенсифікує негативну оцінку, спрямовану на об'єкт. Непрямі форми реалізації іллокутивної сили обвинувачення є типовими для неофіційної сфери функціонування. Такі МА репрезентують вчинок, дію або якість, які мають негативну оцінку у свідомості носіїв мови.

Серед імпліцитних МА обвинувачення виокремлюємо:

1. МА на основі порівняння з нормою:

– «*You didn't dim your lights. You were driving over on my side of the road*» (5, 70).

У цьому прикладі мовець звинувачує адресата в порушенні правил дорожнього руху, які є конкретними нормами.

Інколи нормативна ситуація може бути представлена згорнутою пропозицією, повною ж пропозицією подано відхилення від норми. Це засвідчує, що автор обвинувачення спирається на певні етичні норми, відомі адресатові, тому немає потреби озвучувати їх, відхилення від норми подаються в розгорнутій пропозиції: – «*Mrs. Cavendish – a mother, but rather unfair to her other stepson*» (1, 205).

У наведеному прикладі імплікується обвинувачення в тому, що місіс Кевендіш погана матір, вона погано ставиться до свого пасинка, що не відповідає нормам моралі й етики.

2. МА з експлікацією оцінного предиката, який містить негативну конотацію:

– «*You damned fool. Why did you go the other way?*» (2, 62)

– «*"You did steal that corpse", she screamed. Liar! You did it for money*» (7, 324).

МА обвинувачення цього типу зазвичай мають емоційно-експресивний характер (обвинувачення-експресиви): інтенція обвинувачення інтенсифікується негативними емоціями та супроводжується лайливими, образливими словами (*damned fool, liar*).

3. МА з імплікацією об'єкта обвинувачення через узагальнення, тобто вказівки на клас об'єктів, до яких об'єкт обвинувачення належить.

Такі МА дають мовцю можливість дотримуватися певної коректності під час обвинувачення, яке може виражатися через дуже різкі емоційні вирази:

– «*Doctors, they know how to do away with their wives, just poison them*» (1, 110).

– «*These girls nowadays, always seem embarrassed at having to admit to a father and mother at all*» (1, 8).

У наведених прикладах мовці звинувачують об'єкт не відкрито, а через генералізацію групи осіб, до яких належить цей конкретний об'єкт обвинувачення.

Мовленнєві акти часто реалізують одночасно дві іллокутивні сили, причому вторинна сила реалізується одночасно з первинною [8, 45]. МА обвинувачення мають *полііллокутивний* характер, оскільки крім домінуючої іллокутивної сили «обвинувачення», можуть мати додаткові (супровідні) іллокуції. Отже, МА обвинувачення є *комплексним* мовленнєвим актом, що поєднує декілька іллокуцій [2; 3 й ін.].

Аналіз фактичного матеріалу підтверджує, що прагматичний простір обвинувачення, окрім основної, може мати супровідну іллокутивну силу директиву: наказу, поради, рекомендації, нотації, заборони. Обвинувачення у формі директиву (*обвинувачення-директиви*: 25 % із загальної кількості непрямих МА обвинувачення в неофіційній сфері спілкування) зазвичай виражають спонування до реалізації позитивних (бажаних) дій або заборони негативних (небажаних) дій. Обвинувачення-директиви, як правило, мають форму спонукальних речень. Такі МА часто ґрунтуються на порівнянні з нормами поведінки, прийнятими в суспільстві. Отже, норма, нормативне судження є центром, навколо якого розміщуються різноманітні ситуації з відхиленнями від норми, саме якою і є ситуація обвинувачення.

В обвинуваченні регулятивна функція, функція наказу, певною мірою відтіснена оцінним змістом, але її відчують всі учасники комунікації. Директивні мовленнєві акти з імплікацією обвинувачення можуть мати характер заборони виконання конкретних дій:

– «*You ought to know that a child of that age can't be left alone*» (3, 72).

– «*I think, it's very unfair to keep back facts from the police. You should not do this*» (1, 216).

У першому прикладі іллокутивна сила обвинувачення поєднується з директивною, а саме прохібітивною (обвинувачення у формі заборони). Обвинувачення у формі поради (рекомендації, дорікання) часто реалізуються за допомогою модальних дієслів (*ought to, can't, should not*), які також живаються в заперечній формі.

Аналіз джерел матеріалу дав змогу виявити приклади реалізації іллокутивної сили обвинувачення МА, що мають додаткову іллокуцію менасиву (*обвинуваченнями-менасивами*: 4,3 %), тобто актами, що виражають обвинувачення через погрозу, пересторогу.

– «*You killed him, Jimmy Townsend, it was you and nobody else. I'm going to tell everybody that you killed him and they'll hang you*» (4, 379).

У проілюстрованому прикладі жінка обвинувачує чоловіка у вбивстві й погрожує розповісти про це всім, за що чоловіка можуть покарати – повісити. Продемонстровано поєднання двох прагматичних змістів обвинувачення та погрози.

На іллокутивну силу обвинувачення може накладатися додатковий прагматичний зміст – запит нової суттєво важливої інформації для заповнення інформаційної лакуни [3, 271–278]. Такі полііллокутивні акти, як обвинувачення, що мають форму запитання (*обвинувачення-квеситиви*), становлять 19,4 % від загальної кількості непрямих МА обвинувачення. Питання точніше передає гаму почуттів мовця: нерозуміння, здивування фактом порушення загальноприйнятих норм, звичних понять. Це посилює перлокутивний ефект.

Згідно з фактором співвідношення запити інформації й інтенції обвинувачення, виокремлено два типи обвинувачень, що виражаються у формі питальних речень:

– *питання-обвинувачення* (висловлення, що поєднують у собі запитання й обвинувачення, тобто допускають буквально розуміння запитання й передбачають реакцію адресата, а саме відповідь на питання, оскільки мовцеві важливо знати, чи прийнято його оцінку). В офіційній сфері обвинувачення запитання належать до класу судово-ритуальних [9, 27], які, найімовірніше, мають інформативний характер:

Public Prosecutor: – “*But why have you not said all these things before today?*”

– “*Originally my sister-in-law didn't want anybody to mention her fear that Wilma had committed suicide, but I thought that she herself would talk about it sooner or later*” (4, 84).

У проілюстрованому прикладі поєднуються дві інтенції: запит інформації й обвинувачення.

– *обвинувачення у формі запитання* (висловлення, які лише за формою є запитаннями, а за суттю – обвинуваченнями; вони не передбачають відповіді, оскільки не містять запиту інформації). Такі питальні речення називають «квазіпитаннями». Їх мета – отримати не відповідь, а респонсивну реакцію, що виконує роль реагування [3, 55].

Наведемо приклади риторичних запитань обвинувачення:

4. «*You can't go about reading other people's private letters, can you?*» (1, 117)

– «*You are a bad friend, aren't you?*» (2, 213).

Як правило, адресант-обвинувачувач частіше вживає саме риторичні запитання, оскільки він упевнений у провіні адресата й відповідь не є для нього важливою.

Деякі мовленнєві акти обвинувачення у формі запитання, крім інтенції обвинувачення, виражають імперативний зміст наказу та заборони.

Наприклад:

– «*Aren't you too young to smoke?*» – (*Ellen asked*) (4, 53).

– «*Don't you see, the child is sleeping?*» (4, 76).

У наведених обвинуваченнях-квеситивах додається імперативно-прохібітивна інтенція: *Don't smoke. Keep silence (Don't make noise)*.

Однією з форм поєднання інтенції обвинувачення та ствердження є *обвинувачення-констативи* (29,3 %), із яких виключається словесне позначення емоційного компонента та іллокутивна мета обвинувачення супроводжується інтенцією повідомлення важливої для адресата інформації. Обвинувачення у формі констативи мають стверджувальну форму:

– «*Your poor sister is in her sick bed and you think she's just got a cold. And all because you don't want to help your mother to cook the dinner. Laziness, that's what it is*» (8, 337–338).

У цьому прикладі батько констатує конкретні негативні вчинки (відсутність бажання допомогти матері), у яких він звинувачує свою доньку.

Одним із трьох складників кожного мовленнєвого акту є *перлокуція*, котра, згідно з концепцією Дж. Остіна, презентує мовленнєву дію як спрямованість висловлювання на досягнення відповідної до наміру мовця реакції адресата. Перлокуція мовленнєвих актів обвинувачення зумовлена їхньою сферою реалізації й має за мету переконати адресата діяти згідно з нормами моралі, кваліфікувати його дії як неприйнятні, заборонити їх й регулювати поведінку адресата. Оскільки в неофіційній сфері функціонування МАО характеризується одновекторністю – спрямованістю на одного адресата обвинувачення (інколи на двох: у разі присутності стороннього слухача), то перлокуція реалізується в зміні емоційно-психічного стану адресата (через негативну оцінку) та регулювання його поведінки:

– «*What were you doing with that woman?*» – *she asked abruptly*. – «*You mustn't treat a woman like that*» (4, 261).

Як видно, жінка звинувачує підлітків у брутальному ставленні до молодої жінки з дитиною. Мовець негативно оцінює, таку поведінку підлітків та намагається її врегулювати для попередження подібних вчинків надалі, вживаючи імперативну (прохібітивну) конструкцію з модальним дієсловом (*You mustn't treat*).

В офіційній ситуації функціонування МАО, оскільки іллокуція є багатовекторною, тобто спрямовується відразу на всіх адресатів (прямого адресата (склад суду) і трьох непрямих адресатів: відповідача, процесуального супротивника – адвоката й публіку), то, відповідно, й перлокуція має комплексний характер: переконати в неправомірності, протизаконності дій відповідача, а також у своїй правоті; довести вину відповідача; вказати на потребу діяти відповідно до норм моралі й етики; викликати почуття провини та каяття; спонукати до кращих вчинків, закликати не чинити так, як відповідач, оскільки такі правопорушення (злочини) караються.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, іллокутивна сила обвинувачення реалізується і прямими, і непрямыми мовленнєвими актами. Сфера функціонування є важливим фактором під час визначення актомовленнєвих характеристик досліджуваних висловлювань. Для офіційної сфери спілкування типовими є прямі форми вираження іллокутивної сили обвинувачення (перформативи, констативи) через ритуалізованість судової мовленнєвої діяльності. Серед прямих МА в буденній ситуації обвинувачення виокремлюємо експресивні та констативні іллокутивні акти.

У неофіційній сфері преференція надається непрямим формам реалізації інтенції обвинувачення, за допомогою яких мовець намагається дотримуватися кодексу мовленнєвої поведінки (принцип кооперації, принцип увічливості). МА обвинувачення, окрім основної іллокутивної сили, може мати супровідну іллокутивну силу, що засвідчує його полііллокутивний характер.

Перспективним є вивчення некооперативних форм спілкування комунікантів, зокрема мовленнєвих актів, які загрожують «обличчю» інтерактантів, та їхнього впливу на комунікативну інтеракцію в різних типах дискурсу.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Литературно-критические статьи. – М. : Наука, 1986. – 252 с.
2. Дьячкова И. Г. Высказывания-похвалы и высказывания-порицания как речевые жанры в современном русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19. / И. Г. Дьячкова. – Омск, 2000. – 22 с.
3. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М. : Наука, 1981. – 285 с.
4. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты / Р. Конрад // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 349–383.
5. Мирончук Т. А. Семантичні і прагматичні особливості висловлювань виправдання в сучасній англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Тетяна Андріївна Мирончук. – К., 1998. – 194 с.
6. Одарчук Н. А. Семантика та прагматика висловлювань відмови в англomовному художньому дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Н. А. Одарчук. – К., 2004. – 20 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. / О. О. Селіванова – Полтава : Довкілля, 2006. – 688 с.
8. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение XVI–XX вв. : монография / И. С. Шевченко. – Харьков : Константа, 1989. – 168 с.
9. Goody E. N. Towards a Theory of Questions / E. N. Goody // Questions and Politeness : Strategies in Social Interaction. E.N. Goody (Ed.). – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1978. – P. 17–43

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Agatha Christie. Curtain. The Mysterious Affairs at Styles / Agatha Christie. – New York : Dodd, Mead and Company New York, 1975. – 287 p.
2. Agatha Christie. Selected Stories / Agatha Christie. – Moscow : Progress Publishers, 1976. – 271 p.
3. Cheever J. Selected Short Stories / J. Cheever. – Moscow : Progress Publishers, 1980. – 342 p.
4. Crimes and Criminals. – London : A Time Warner Paperback, 2002. – 576 p.
5. Gilford C. B. Terrified / C. B. Gilford // Baker's Dozen. Thirteen Stories by Modern British and American Writers. – Moscow : Vysaya Skola, 1979. – P. 67–73.
6. Hutchinson M. Abel's Daughter / M. Hutchinson. – London : Coronet Books, 1996. – 345 p.
7. Nadel B. Dance with Death / B. Nadel. – London : Headline Book Publishing, 2006. – 361 p.
8. Pearse L. Charity / L. Pearse. – London : A Mandarin Paperback, 1995. – 709 p.

Статтю подано до редколегії
23.03.2012 р.